

ТРИ ОГЛЕДА СТАРОГА СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Представљени и коментарисани први пут на 52. републичком семинару за наставнике и професоре српског језика и књижевности 15. јануара 2011. на Филолошком факултету у Београду, ови „огледи“ намењени су дидактичким потребама и могу слободно бити коришћени на свим образовним нивоима, како у редовној настави тако и на курсевима за напредне ученике. Свака друга употреба сматраће се неовлашћеном и противзаконитом.

Кроз три подробно коментарисана текста, од којих је први реконструкција језичког лика какав је једна шаљива прича из Вукове збирке могла имати око 1200. године, други — одломак из старе српске повеље писан претежно старосрпским језиком, а трећи опет одломак из исте повеље писан српскословенским, покушао сам да на узорку сведеног обима предочим основне особине старосрпског језика: акцентолошке, фонолошке, морфолошке, синтактичке, лексичке, али и да дочарам данашњем читаоцу његов лик и звук. Посебан нагласак је на особинама којима се старосрпски разликује, на једној страни, од савременог српског језика, а на другој од српскословенског, тј. српске редакције црквенословенског језика, и од осталих јужнословенских језика. Проф. др Слободан Реметић, редовни члан АНУРС, пријатељски је прегледао првобитни текст и дао низ корисних сугестија за утачњења и поправке. За преостале грешке и пропусте одговоран је само долепотписани. Сугестије које би помогле да се они отклоне а текст побољша биће примљене са захвалношћу.

у Београду, 22. фебруара 2011.

Александар Лома

Зѣт у пўницама

Вјѣри се један врло мршави и у лицу блиједи младих, а при том и врло фалиша. Имао је једнога слугу којѣга је научио, да кад год би се он што пред ким фалио о чему, да он вѣзда помажѣ му полагавати, и речѣ више него што је он рекао. Пођѣ један пўт у пўнице и поведѣ сѣбѣм полагаицу, кад тамо дођу, дочекѣ их пўница, и по вечери пѣчнѣ јој се зѣт фалити, како он умјѣ добро нашко књигу, а слуга му додѣ: "Умијѣ неборе и Латинскѣ, те да знѣте како!" Далѣ станѣ се зѣт фалити, како имѣ више од десѣт крава и волѣва, а слуга речѣ: "Имѣ ваистину и двадесѣт." Далѣ речѣ, како мѣже на годину од ѣсам краставѣца добити тридесѣт цекѣна, а слуга потврди: "Мѣже, и преко шездесѣт, дѣше ми и ѣбраза." Најпослије речѣ, да мѣже највишега коња прескѣчити, а слуга речѣ: "Мѣже, поштења ми мѣга, и два један ѣз другѣга." Слушѣла пўница тѣ и дѣчила се, па запѣта зѣта: "Зѣ Бога, што си такѣ блијед и жѣт у ѣбразу?" А зѣт ѣдговѣри: "Ѡвѣ ми се сѣмо ѣ лето догоди", а слуга потврди: "Јѣст, вјѣрѣ ми мѣжѣ, и ѣ лето и ѣ зѣму вѣзда једнак." На тѣ се вјѣренѣк ражлѣти, пак му речѣ: "Мѣчи, ниѣиј сѣне, ѣко си све досад ѣ истину говорѣо, тѣ си најпотоњѣ слѣгаѣ."

Зѣт у пѣницах

Вѣри се један врло мршави и у лици блѣди младих, а при том и врло хвалиша. Имѣ је једнога слугѣ којѣга је научиј, да кѣд год би се он што пред ким хвалиј ѣ чем, да он вѣзда помажѣ му польгѣвати, и речѣ више него што је он рекај. Појдѣ један пўт у пѣнице и поведѣ сѣбѣм полѣжицу, кѣд тамо дојдѣ, дочекѣ их пѣница, и по вечерѣ пѣчнѣ јѣј се зѣт хвалити, јѣко он умѣ добро нашко књигу, а слугѣ му додѣ: "Умѣ небоже и латинскѣ, те да знѣте како!" Далѣ станѣ се зѣт хвалити, јѣко имѣ више од десѣт крава и волѣва, а слугѣ речѣ: "Имѣ вѣ истину и двадесѣт." Далѣ речѣ, јѣко мѣже на годину од ѣсѣм краставѣца добѣти тридесѣт дѣкат, а слугѣ потврди: "Мѣжѣ и прѣко шездесѣт, дѣше ми и ѣбраза". Најпослѣ речѣ, да мѣже највишега коња прѣскѣчѣти, а слугѣ речѣ: "Мѣже, почтѣнѣја ми мојѣга, и два један ѣз другѣга". Слушѣла пѣница тѣ и дѣчила се, пак запѣта зѣти: "Зѣ Бога, что си такѣ блѣд и жѣт у ѣбразѣ?" А зѣт ѣдговѣри: "Ѡвѣ ми се сѣмо ѣ лѣто догоди", а слугѣ потврди: "Јѣст, вѣрѣ ми мојѣј, и ѣ лѣто и ѣ зѣму вѣзда једнак." На тѣ се вѣренѣк разлѣти, пак му речѣ: "Мѣчи, ниѣиј сѣну, ѣко си все до сѣд ѣ истину говорѣя, тѣ си најпотоњѣ слѣгај."

¹ електронски текст доступан на <http://sr.wikisource.org/sr/> и http://www.rastko.rs/knjizevnost/usmena/vkaradzic-price/index_c.html

2° Из правног дела Бањске хрисовуље (1316)²

А се међе Чрним горам между Плавом и Будимљом: кон Козјега хрбта у локву, право уз брдо међу Бенчу с градъчком међом, от туд право у Велје брдо, и у велји камы, и на погор по дѣлоу скрозѣ гвозд, и спадајуће з дѣла прѣмо Луковим потоком, а от Зле рѣке коудѣ се ни ор'е ни копа ус поток, и прѣс поток у пут како спада с Липовице, и право уз брдо на врх у локву, и низ борје у Радошев камы, а од Врмоше кудѣ се ни ор'е ни коси този все планина.

А ово (су) међе Црним горама међу Плавом и Будимљом: код Козјега хрпта у локву, право узбрдо између Бенче и градачке међе, отуд право у Велико брдо, и у Велики камен и наниже по гребену кроз шуму, и спуштајући се са гребена према Луковим потоцима, а од Зле реке где се нити оре нити копа уз поток, и преко потока у пут како се спушта са Липовице, и право узбрдо на врх у локву, и низ борје у Радошев камен, а од Врмоше где се нити оре нити коси то (је) све планина.

3° Из уводног дела (аренге) Бањске хрисовуље³

Мнѣ же вразумљајушту се тѣх житијем и тштешту се заповѣди их сбљудати ми непрѣложно и непоколѣбљимо, да јако же в врѣмен'нѣм сем земљнѣм царствији неразлучн бых им такожде и въ вѣчнѣм небеснѣм царствији добраго наслѣдија их да не лишил се бых, сего ради с всаким горѣнијем душе и желанијем срдца тште се от плтских к духовным и от земљных к небесным, исплѣнаја и узакоѣнаја и утвржденаја светыми мојими прѣродитељи и родитељи потврждаје и јеште неисплѣнаја исплѣнајеј, в сѣх же и обрѣтох храм сего светаго првомученика, апостола же и архиѣдијакона Стефана, порушен и разорен, и сего из нова сздах.

Како сам се пак ја поучавао њиховим животом и трудио да њихове заповести извршавам неодложно и непоколебиво, да, као што се у овом пролазном земаљском царству од њих нисам одвајао, тако и у вечном небеском царству не бих био лишен њихова доброг наслеђа, тога ради ватрено и свесрдно тежећи (да се одвојим) од телесног ка духовном и од земаљског ка небеском, потврђујући оно што су остварили, озаконили и утврдили моји свети прародитељи и родитељи и остварујући још неостварено, у томе пак (настојању) затекох храм овог светог првомученика, апостола и архиѣакона Стефана, порушен и разорен, и поново га саградих.

² Наводе се међе манастирског поседа у Горњем Полимљу.

³ Краљ Милутин говори о томе како је на одлуку да обнови манастир Светог Стефана у Бањској дошао угледајући се на своје претке, прве Немањиће, на челу са Стефаном Немањом и Светим Савом.

ОБЈАШЊЕЊА

ОПШТИ ПОЈМОВИ

прасловенски: језик којим су Словени говорили у својој закарпатској постојбини пре сеобе и још извесно време након ње, док је још постојала целовита словенска језичка територија, тј. пре него што је долазак Мађара у Панонију пресекао везу између јужних и северних Словена. Прасловенски није писмено посведочен, већ се реконструише у својој позној фази (V–IX век н.е.) поредбеним путем, на основу историјског развоја појединих словенских језика проистеклих из његових дијалеката, на челу са старословенским. Реконструкције се дају латинским писмом са звездicom: **rǫka* читај: [ро^hка] ’рука’.

старословенски или староцрквенословенски: најранији књижевни језик Словена IX–XI века, настао у другој половини IX века на подлози дијалекта македонских Словена настањених у околини Солуна, на који су византијски мисионари Ђирило и Методије („Солунска браћа“) превели Свето писмо и богослужбене списе за потребе своје мисије у Моравској 862. године, и на којем се ширила писменост међу Словенима у наредна два столећа. Старословенски је још веома близак прасловенском, многе речи у њему чувају свој прајезички лик (стсл. *рѣка* звучи исто као прасл. **rǫka*, читај обоје: [ро^hка], стсл. **ПАТЬ** исто као прасл. **рѣтъ*, читај: [пе^hт^h]) ’пет’. Главне гласовне промене које старословенски одвајају од прасловенског су ликвидна метатеза (прасл. **gordъ* > стсл. **ГРАДЪ**) и развој група **tj*, **dj* у *шij*, *жд* (**medja* > **МЕЖДА** ’међа’, **vetje* > **ВѢШТЕ** ’већ’); прва је заједничка свим јужнословенским језицима, друга својствена само бугарском. У облицима старословенски мање-више чува прасловенско стање, док му је синтакса под великим утицајем грчких предлога, а лексика садржи знатан број преведеница или калкова са грчког, нпр. **ПРАВОВѢРНИКЪ** ’правоверан’ према гр. *orthó-doxos* (уп. неологизам *орѣодоксан*).

црквенословенски: назив којим се обухватају варијанте или националне „редакције“ старо(црквено)словенског језика од XII в. наовамо. Разликују се пре свега бугарско-македонска, руска и српска редакција. Од XVIII века код Срба се у

заједничко, између осталог, изједначење меког полугласа са тврдим. Како је књижевни језик Срба у средњем веку био српскословенски, настао као редакција старословенског уз преузимање неких старосрпских црта (**q* > *y*; **ь*, **ѣ* > *ѵ*), али и уз задржавање несрпских, старословенских фонетских одлика (*шѣи*, *жсѣ*), у текстовима који су до нас дошли једва да има узорака чистог старосрпског језика; стога је овде старосрпски текст 1^о начињен реконструктивним путем, да би се дочарало како је звучао жив говор наших предака у доба почетака старосрпске писмености. Та је пак писменост, настала као својеврстан компромис старословенског књижевног обрасца са народним језиком, овоме другом остављала прилично сужен простор да дође до пуног изражаја. Сви садржаји везани са хришћанским култом (а у то спадају и биографије, тачније житија, намењена култном прослављању појединих личности) природно су се преливали у српскословенски језички лик; тамо где је текст требало да буде јасан не само образованом и писменом, него и просечном говорнику језика, преовлађује старосрпски: у неким писмима (нарочито из дубровачке канцеларије, чији писари нису имали толико обзира према црквенословенским, православним нормама), надгробним натписима, законодавним списима као што је Душанов законик (правна одредба, попут феудалне обавезе или омеђења поседа, морала је бити јасна када се прочита и неписменом сељаку). Тај дуализам српскословенског, високо књижевног стила и народног старосрпског језика најбоље се сагледава у даровним повељама, у чијим се уводним и завршним деловима (аренгама које објашњавају побуде за оснивање манастира и санкцијама којима се прети онима који прекрше оно што је повељом установљено) по правилу користи српскословенски језик, док у њиховим даровним и законодавним сегментима (где се набрајају и омеђују поседи манастира, именују њему подложни људи и прописују њихове обавезе и повластице) имамо примере језика сасвим блиског живом народном говору тога времена, али ипак не без црквенословенских примеса. Примери за то двојство узети су из повеље којом је краљ Милутин 1316. основао манастир Бањску (Светостефанска хрисовуља), претежно старосрпски текст омеђења 2^о и српскословенски текст из аренге 3^о.

НАПОМЕНЕ УЗ ПОЈЕДИНЕ ТЕКСТОВЕ

уз Вуков текст (1^о, лево)

А к ц е н а т: означен је по правилима књижевне акцентуације херцеговачко-крајишког дијалекта, ради очевиднијег поређења са старосрпским. Дилеме је могло бити између презента и аориста: *рѣчѣ, ѿођѣ, ѿведѣ* или *рѣче, ѿође, ѿведе* итд., но из недвосмислених ликова као *дођу, сѿане* итд. јасно је да цело приповедање тече у историјском презенту.

Облици: *рѣчѣ* старији облик презента од *рећи*, данас само покрајински поред уобичајенијег *рекне* за књиж. *каже*.

Синтакса: употреба одређеног придевског вида тамо где би се очекивао неодређени: *врло мршави и блиједи младић*; именица *фалиша* у придевској функцији; употреба инфинитива где би у савременом књижевном језику екавске варијанте пре била употребљена да-конструкција: *ѿомаже му ѿолагиваѿи*.

Лексика: *ѿуница* 'ташта', *ѿунице* мн. 'тазбина'; *неборе* (само вокатив у обраћању) 'несрећнице, јаднице'; *умјеѿи књигу (нашку и лаѿинску)* 'знати читати ћирилицу и латиницу', *цекин* 'млетачки златник'

Уз реконструисан старосрпски текст шаљиве приче (1^о, десно)

Реконструкција би требало да приближно предочи стање у средишњим српским говорима на прелазу из XII у XIII в. (доба Св. Саве)

Акцентат: из педагошких разлога изабрана је упрошћена варијанта без старих узлазних нагласака, каква се тада по свој прилици местимице и могла чути. Поређење са вуковским наглашавањем служи да се ученицима предочи механизам новоштокавског преноса акцента. При гласном читању обратити пажњу на постојање преакцентатских дужина, нпр. *слѿгѿ*.

Гласови

У реконструкцији се среће пет гласова којих данас нема у књижевном језику. За прва три задржана је њихова старосрпска графија.

ы („јери“)

Изговарати као руско *ы* или пољско *у*; ученицима са основним знањем француског или немачког могло би се појаснити да је то глас сличан француском *и* и нем. *й*, али мање напет. На јужнословенском тлу рано се почео изједнавати са *и*, па се узима да се око 1200. већ није чувао у свим положајима где је стајао у старословенском и прасловенском, него понајбоље иза лабијала (*й, б, в, м*), те је у тим позицијама овде и реконструисан (*мршавы* али *блѣди < блѣды*). Од четрнаестог века свуда је прешао у *и*. Та гласовна промена проузроковала је и нека морфолошка укрштања. У нашем тексту пример за њих пружа глагол *добыѣи > добиѣи*, чији презент данас гласи *добијем*, под утицајем *биѣи, бијем* (где је *и* старо, а не од „јерија“!) а старосрпски је било *добыѣи, добудем* као *быѣи, будем*. Уп. текст бр. (2).

ѡ („јер“)

Полувокал (ѡ), чија је боја већ тежила ка *а*, какав се може чути у узвицима *йсѣ!*, *хм!*, доцније изједначен са *а*, осим у периферним говорима источне Србије и Црне горе, уп. у Тимоку *лъже = лаже*, у Зети *де^ан = дан* (ту се са *e^а, a^е* бележи посебан глас између *а* и *е*, настао од ѡ).

ѣ („јат“)

Прасловенски глас који је у доцнијем развоју дао *е* у екавским, (*и*)*је* у јекавским, *и* у икавским говорима, а око 1200. још се чувао као посебна фонема; данас се као таква чува само у делу говора северозападне Србије; ту се изговара као затворено *е* различито од обичног *е*, друкчије у *блед* него у *ред* (где је *е* отвореније), па би при гласном читању реконструисаног текста такав изговор био најпримеренији: *умѣ* различито од *речѣ*.

л̣

(стерп. писано **лѣ**) вокалска ликвида, као и *р*, још прасловенска, чува се као таква у чешком (*vlk*) и у нашем тимочком дијалекту (*влк*), у већини осталих говора и у књижевном језику прешла је крајем средњег века у *у* (*вук*).

л

позициона варијанта сугласника *л*, који се већ почетком XIII в. морао изговарати другачије на крају слога, у позицијама у којима потом прешао у *о*: *го-во-риѝ*, *го-во-ри-ла* > *говорио*, *говорила*, уп. словеначки изговор *stal*, *stala* [stau̯, stala] = *стѝао*, *стѝала*. Дакле или врло тврдо *л*, налик пољском *ł*, или нешто налик енглеском *w*.

Сугласничке групе:

чт

старосрпски језик око 1200. тек је почињао бити шћѝокавски, са карактеристичним развојем групе *чћѝ* у заменици *чћѝо* > *шћѝо* (регресивна дисимилација [tšt > št]); у најранијим споменицима још увек она гласи **чѝтѝо**, прва потврда за *шћѝо* коју даје Даничић је из 1238. Овде је задржан старији лик да би се илустровале неке у савременом језику непрозирне везе: *шћѝо*, генитив *чега*, дијалекатски (у Црној Гори) *чеса*, дат. *чему* стсл. **чѝтѝо**, **чѝсо**, **чѝмоу**; *ѝошћѝен*, стсрп. *ѝочћѝен* од *ѝочћѝиѝи* поред *ѝочћѝоваѝи* > *ѝошћѝоваѝи*, сродно са *чѝѝаѝи*, изворно 'обраћати пажњу, запажати'.

чј

ново јотовање настало је у групама где је између *ј* и претходног сугласника испао слаби полуглас; испадање се десило још пре старосрпске епохе, јотовање тек након ње; од прасловенског **роѝѝтењѝе* у старосрпском смо имали *ѝочћѝењѝе*, тек доцније *ѝошћѝење*.

вс-

Почетна група *вс* настала по испадању слабог полугласа између *в* и *с* мењала се метатезом у *св*, главни пример је придев *сав*, *сва*, *сво* / *све* од *вѝс*, *вѝса*, *вѝсе*, у нашем тексту *све* је закономерно настало од *все*, док је данашњи номинатив мушког рода *сав* плод аналогije према другим облицима; ту је полуглас био јак и требало би да облик гласи *вас* (тако још у дијалектима, и у сложеницама, овде *вазда*, уп. и *ваздан*).

у < *вѝ

Почетна прасловенска група **вѝ* промењена је у старосрпском у у: стсл. **вѝ** **лѝтѝо**, стсрп. у *лѝѝо*; тако се прасл. предлог **вѝ* (са акузативом и локативом) у

старосрпском гласовно изједначио са рефлексом прасл. предлога *и 'код' са генитивом: рус. *в лето, у нас*, срп. *у леѣо, у нас*. Стога је народни лик *уисѣину*, а *ваисѣину* је од српскословенског *въ исѣину*, са српским изговором њ као *а*. Уп. народно *Ускрс* : српсл. *Васкрс*, даље народно *збор*, српсл. *сабор* од *сѣбор* (где се у првом слогу слаби полуглас фонетски губи, али се у читању српсл. графије **сѣборѣ** изговара) итд.

јг, јд

У превербалним сложеницама од стсрп. *иѣи, идем* дошло је до прелаза *и* у *ј* иза вокала, након чега је *јѣи* у инфинитивној основи давало *ћ, јд* у презентској *ћ: до-иѣи, до-идем > дојѣи, дојдем* (тако још у дијалектима) > *доћи, доћем*, овде *доћу < дојду*. У *ићи* је *ћ* резултат аналогije према *доћи, ѣоћи, наћи* итд.

р < ж

неборе од *небоже* ротацизам, присутан у дијалектима нарочито код облика глагола *моћи* (*море* од *може*), одатле у књижевном језику глагол *морати*.

шск, стд, мњ

Сугласничке групе *шск* (*нашску*), *сѣд* (*шесѣдесѣи*), *мњ* (*најѣомњу*) реституисане су под претпоставком да их је око 1200. још чувала морфолошка граница и ради увида у структуру речи (*најѣ(м)ѣоњи* од *ѣом*, као и *ѣом-ак!*).

лг-, лж-

Облици од корена **lъg-* (*лаж, лагаѣи*) пример су за ограничење фонетских закона дејством аналогije; након испадања слабих и озвучења јаких полугласа било би *лаж, лжи, ѣолжица, ѣолгиваѣи*, са даљим развојима *л > у* или *л > о*, али је свуда уведено *а* да би се разбиле тешке за изговор групе *лг, лж*. Уп. развој несродне, али фонетски блиске речи **lъžica* 'кашика' која се јавља у варијантама *ужица* (*л > у*), *ожица* (*л > о*), *жлѣца* (метатеза), али и *лажица*, са озвучењем слабог полугласа, као горе.

Морфологија

Деклинација

плицах стари локатив множине *а*-деклинације. Има му трагова у књижевности XIX

века, нпр. *бој на Чучуга* у Мемоарима Проте Матије Ненадовића (село се зове *Чучуге* f.pl.). У зетско-сјеничком дијалекту преузео је функцију генитива, одатле облици као *Мало рукаx*, *малена* и *снага* код Његоша. Та два падежа су се мешала под утицајем двојине (дуала), у којој су одувек оба имала исте наставке. У савременом књижевном језику *-ама*, *-има* за генитив, датив, инструментал и локатив множине је пореклом дуални наставак (у старом језику говорило се *руцѣ*, *руку*, *рукама* када се мислило на две руке у пару, а *руке*, *рук*, *руках* у контекстима какав је горенаведени Његошев стих). • **лици** стари локатив палаталне *о*-основе; савремено *лицу* је према *у*-основама, в. ниже. • **чем** првобитно се разликовао локатив *чем* од датива *чему*. • **собов** *-ов* је старосрпски наставак инструментала *а*-деклинације. Прасл. је *-ојѣ*, уп. рус. *собою*, новосрпски *-ом* са *-м* уместо *-в* према *о*-основама, в. *Будимљом* 2°. • **вечерѣ** локатив једнине непалаталне *а*-основе; савремени лик *вечери* преузет је од палаталних основа. **јеј** облик палаталне основе, данашње *јој* према непалаталним основама (нпр. *ѣој*, *оној*). • **крав** стари генитив множине, стсл. **кѣавѣ**; по отпадању слабог полугласа са краја, наставак у старосрпском је *-ѣ*. • **волов** стари генитив множине *у*-основа. Стрп. *вол* је стара *у*-основа, која се првобитно мењала *вол*, ген. *волу*, дат. *волови*, мн. *волове*, ген. *волов* итд. У савременом језику *у*-основе су прешле у *о*-основе али су утицале на њихову промену. Тим утицајем тумачи се множина на *-ови* код једносложних *о*-основа (већ стрп. *лугови* поред *лузи*), затим локатив на *-у* (*у граду*, стрп. *у градѣ*), вокатив такође на *-у*, уп. доле *сину*. • **кроставѣц**, **дукат** стари генитиви множине *о*-основа, разликовали су се прозодијски од номинатива једнине (метатонија), *дѣкѣи* gen. pl. према *дѣкѣи* nom. sg., одатле савремени лик *дѣкѣиѣ* (где је *-ѣ* неизвесног порекла). • **зети** акузатив једнине старе мушке *и*-основе, српсл. *зѣи* код Св. Саве и Првовенчаног; доцније су *зѣи*, као и *ѣуѣи*, *госѣи* прешле у мушке *о*-основе (али у дијалектима још увек *два ѣуѣи*, књиж. генитив *госѣи-ју* итд.). • **образѣ** стари локатив непалаталне *о*-основе, *образу* је према *у*-основама (в. горе). • **сыну** и ова реч је била *у*-основа (*сын*, *сыну*, *сынови* итд.); у вокативу су *у*-основе најраније утицале на палаталне *о*-основе (још старословенски *коњу!*), заузврат старе *у*-основе су преузеле од *о*-основа, осим осталих падежа, и вокатив на *-е*: *сине!*, *воле!* (в. горе).

Конјугација:

У овоме тексту нема глаголских облика који су (осим акцентолошких и фонетских промена) у старом језику гласили другачије него у савременом, што чини оштру опреку бројним променама у деklinацији. Већина иновација којима се старосрпска глаголска промена одвојила од прасловенске одиграла се пре XIII века.

Синтакса

Задржан је синтактички склоп изворног Вуковог текста, у уверењу да се усмено казивање веома мало променило од XIII до XIX века. У својству исказног везника (изворно поредбено) *како* је замењено са *јако*.

Лексика

Изабран је Вуков текст са изразитом превагом словенског лексичког материјала, који се простим акцентолошким, фонетским и морфолошким конверзијама дао пројектовати у старосрпску епоху. Само је новија позајмљеница *цекин* 'млетачки златник' замењена старијим (али у књижевном језику и данас присутним) синонимом *дукаџи*, који је још старосрпски.

Уз омеђење из Светостефанске хрисовуље (2^о)

Фонетика

между српскословенски према стсрп. **међу** одмах ниже • **спадајуће** овде са српским рефлексом *ћ* за **tj*, уп. у 3^о српсл. облике *вразумљајушиџу*, *џишиџешџу*; као овде *между*, и у деловима повеља писаним старосрпским језиком поједине речи пишу се са црквенословенским *шиџ*, *џд*, тако у Бањској хрисовуљи *кушиџа* поред *кућишиџе*. Неки од ликова са *шиџ*, *џд* ушли су из српскословенског у савремени књижевни и народни језик *оџиџи* (српски изворно *оџи*), *сушиџи* (пореклом партицип од *јесам*, *биџи*), *нужда* (уп. *изнуђен*). • **у**, **уз** < прасл. **vъ*, *vъz*, стсл. *въ*, *въz*, српсл. *въ* (уп. у 3^о *въ врѣмен'нѣм*, *въ вѣчнѣм*, *вразумљајушиџу* (*уразумљаваџи*)); писање *ус џоџок*, *з дѣла* предаје једначење по звучности до којег долази у изговору • **ор'е** са умекшаним *р* из старе групе *рј* (*ораџи* спада у глаголе чији се презент изводио додавањем суфикса *ј* глаголској основи, прасл. **or-ati*, *or-jq*; у језику Бањске повеље меко *р'* се још добро

чува, а доцније је у српском отврдло, уп. на другом месту *Говедарјев брод*: стсрп. *говедар*, *говедар* 'а, данас *говедара*, уп. слн. *govedarja*. • **Чрне горе**: нека друга имена писар већ пише са *Цр-*, што је знак да је у живом говору промена већ била у току, овде он вероватно архаизира.

Морфологија

горам стари датив множине *a*-основа на *-ам* • **Будимљом** новосрпски инструментал једнине *a*-основа, старији стсрп. завршетак је *-ѡв* (уп. горе *собѡв*), српскословенски *-оју*, прасловенски *-ојр* • **Козјега** стсрп. лик генитива једнине мушког рода одређеног вида придева са *-а* место *-о* (уп. горе *доброга*), контраховано од **kozъja + jęgo* (спој неодређеног вида и односне заменице *и-јсе* „он“, генитив *јęgo*) • **камы** акузатив пореклом од старог номинатива од *камен*, и данас у Црној Гори *ками* (новосрпски номинатив *камен* је првобитно акузатив *n*-основе, стсл. *камы*, ген. *камене*) • **спадајуће** средњи род партиципа презента активног (уп. *излазеће сунце*) у функцији прилога времена садашњег (данашњи лик на *-ћи* је пореклом номинатив женског рода). • **потоком** стари датив множине *o*-основа, уп. у народним песмама *Тешко Турком ѿргујући с Марком, Сви ми да се у со ѿромейнемо / не би Турком ручка осолили* и сл.

Лексика

се средњи род показне заменице **sъjъ, si, se* 'овај, ова, ово', која се данас чува само у сложеницама *данас* < **дънь-съ, си-ноћ* итд. • **горе** „(шумовите) планине“ (в. доле *ѿланина*) • **велје**, *велји* данас (новим јотовањем) дијал. *вели, веља, веље* „велики“ • **дѢл** иста реч као *део*, али у значењу „вододелница, гребен са којег се воде сливају и камење котрља (*вали*) на две супротне стране“ • **гвозд** прасловенски и старосрпски назив за густу шуму, данас познат само у дијалектима и очуван у топонимији (*Гвоздац*), словеначки *gozd* „шума“ • **то-зи** показна заменица са непромењивом појачавајућом честицом *-зи*, уп. некњижевно *њој-зи* • **планина** изворно „високопланински пашњак“, укр. *полоніна*, пољ. дијал. *plonina*, по пореклу поименичен придев стсрп. *ѿлан* (*Плано село / брдо*) < прасл. **rolnъ* „чист (од растиња), отворен (светлости), раван (у опреци према шумом обраслој *гори*); неплодан, јалов“.

Топоними

Плав жупа око истоименог града на југоистоку Црне Горе у изворишном делу Лима; **Будимља** некад жупа у Полимљу низводно одатле, данас село код Берана; **грачка међа** граница горњополимског поседа манастира Градац (у Рашкој, задужбина Јелене Анжујске), са новоустановљеним поседом манастира Бањске. **Врмоша** река, изворни крак Лима и село, данас у Албанији.

Уз одломак из аренге Светостефанске хрисовуље (3^о)

Реченична анализа

Цео пасус је једна сложена реченица, од *Мнѣ* до *исїдњајеј* допуна, од *в сѣх же и обрѣиох* главна. *Мнѣ же вразумљајушїиу ... нейокољбимо* конструкција апсолутног датива, одговара временској или узрочној реченици; *да (...)* не *лишил се бых* намерна реченица; *јакѡ же ... неразлучьн бых им, (їакожде)* поредбена реченица уметнута у намерну; *сего ради ... исїдњајеј* прилошка допуна главној реченици.

Остало:

мнѣ, цсл. **мьнѣ**, стари наглашени облик датива лично заменице 1. лица; савремени облик *мени* са *-е-* према генитиву *мене*, *-и* према ненаглашеном облику датива *ми*, у старијем језику и у дијалектима датив још гласи *мене*, уп. у „Женидби Душановој“: *Сила оїме земљу и градове, / камо л' мене коња оїеїї' неће!* • *же* ненаглашена честица која долази на друго место у реченици, функционално јој одговара *їак* • **вразумљајушгѹ се** српсл. датив неодређеног вида партиципа презента активног (у црквенословенском сваки партицип се могао мењати по падежима, у савременом српском само од интранзитивних глагола, нпр. *земља излазећег сунца*), формално би било = стсп. *уразумља(ва)јућему се* (одређени придевски вид!), стсл. **вѣразумѣаѣшгѹ сѣ**, уп. оно што је горе речено о односу **вѣ-** : стсп. *у-*, *ж* : стсп. *у*, **шт** : стсп. *ћ* • **тѣх** посесивни генитив множине мушког рода у функцији присвојне заменице; новосрпско *њихов* заснива се на посесивном генитиву друге заменице *их*, в. ниже! • **тшгешгѹ се** такође датив једнине партиципа презента активног неодређеног вида; стсл. глагол **тѣштити сѣ** < прасл. **tъšćiti se* у вези је са придевом *їашиї* '(ис)празан', уп. израз *на (її)шїїе срце* 'на празан стомак' (прасл. **sъrdьse* у вези са

сред-њи, сред-ина, изворно назив за сваки унутрашњи орган, не само за срце, него и за трбух, стомак; уп. *срдо-боља* 'дизентерија') • **заповѣд** = *зайовестѣ*, образовање као *ѣро-ѣо-в(ѣ)ед* • **их** посесивни генитив множине у функцији присвојне заменице, уп. горе *ѣѣх* • **да** овде намерни везник • *јакѣ же* '(управо) као' у корелацији са *ѣакожде*'(исто) тако' • **въ** (српскословенски изговор *ва*) = стсл. **въ**, (старо)српски у (уп. горе 1° *ваистѣину* = *уистѣину*) • **врѣмен'немь** локатив једнине средњег рода (уз *царстѣвије*) придева стсл. **врѣменьнъ** изведеног од **врѣмѣ**, **врѣмене** > *време, времена* у значењу 'привремен, пролазан'; аналогна образовања на *-плъ*, само са префиксима, су *ѣовремен, ѣривремен, благовремен* • **сем** локатив од **сѣѣь*, в. 2° • **царстѣвији** стари локатив једнине палаталне *о*-основе *царстѣвије* • **доброга** цсл. облик који се непосредно наслања на прасловенски генитив одређеног придевског вида **dobra-jego*, стсрп. било би *доброга*, уп. горе 2° *Козјега* • **наслѣдија** стсрп. било би *наслѣдја* (уп. у 1° *ѣочѣенје*), данас са заменом јата и новим јотовањем *насл(ѣ)еђа* • **сега** 'тога', в. горе *сем* • **всаким** = *сваким*, в. горе 1° *все* • **горѣнијем** = *горењем*, стсрп. би било *горѣнијем*, уп. горе *наслѣдија* • **желаније** глаголска именица од стсл. **желати** поред **желѣти** • **тште** номинатив м. рода у функцији прилога времена садашњег, уп. горе *ѣѣѣѣѣѣу се* • **плтских** ген. множине средњег рода (поименичење придева у множини уместо у једнини средњег рода утицај је грчке синтаксе на црквенословенску), уп. данас (из рускословенског) *ѣлоѣски* 'телесни', народно *ѣуѣен*, од *ѣуѣ*, *-и* < прасл. **plъtъ* • **исплѣнаја** одређени вид придева у акузативу множине средњег рода (у значењу поименичене једнине) • **утврђенаја** српсл. *жд* = стсрп. *ђ* • **светыми, мојими** инстр. мн. • **(прѣ)родитељи** инстр. мн. *о*-основа (код непалаталних основа наставак је био *-ы*, код палаталних оно је прешло у *-и*; доцније у говорима долази до аналошког изједначења са номинативом и код непалаталних основа, у нар. песни: *Па се бише и секоше с Турци* (место: **Турки* < **Турѣку*). Инструменталом се уз пасивни партицип (трпни придев) исказује субјект • **потврђаје** (за *жд* в. горе *утврђенаја*), ном. једн. партиципа, в. горе *ѣѣѣѣѣѣ* • **јеште** = *још(ѣе)* (где се изузетно чува *о* иза *ј* у српском; нормално би прешло у *е!*) • **исплѣјаје** ном. једн. партиципа, овде одређени придевски вид, уп. напред *ѣоѣврђаје* • **сѣх** лок. мн. од **сѣѣь*, в. горе *сем, сега*, множина средњег рода опет у значењу једнине (грчки утицај!) • **сега** овде акузатив неживог рода (аналогија према

генитиву уместо акузатива за живи род, стсл. **сѣздах** = *саздах* = *сазидах* (*зидаїи* је превој итеративног дужења $\text{ь} > \text{i}$ према **zъdati* > *(ca-)здаїи*).